

Erkin Vohidov she'rlarida ifodalangan undalmalar tahlili

Toshkent gumanitar fanlar universiteti "Amaliy va gumanitar fanlar" kafedrası assistent o'qituvchisi Mo'minova Yulduz Aminboyevna.

Toshkent gumanitar fanlar universiteti 2- kurs boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi Mamatsapoyeva Sevinch Mahmud qizi

Annotatsiya: Erkin Vohidov she'riyati deganda hech kimnikiga o'xshamas, xalqimizning ma'naviy xazinasidan joy olgan takrorlanmas durdonalardir. Shir she'riyatida undalmalarning qo'llanishi she'rga o'zgacha zavq va ta'sirchanlik bag'ishlagan. Har bir ifodalangan undalmalarda olam – olam ma'no mujassamdir. Undalmalar so'zlovchining tinglovchiga munosabatini ifodalab baho xarakteristikasi (ijobiy, salbiy, neytral, ko'tarinkilik, tantana kabilar)ga ega bo'ladi. Erkin Vohidov she'rlarida undalmalar qahramon ichki dunyosini ochib berishda, she'rning ta'sirchanlikini ta'minlash uchun ham qo'llanilgan.

Kalit so'zi: Vatan, she'r, undalma, sabo, muloqat, obrazlilik, ijobiy va salbiy ma'no.

Erkin Vohidovning betakror ijodi XX asr o'zbek adabiyoti taraqqiyotiga ulkan hissa bo'lib qo'shildi. O'zbek adabiyoti va madaniyati shoir nomi bilan chambarchas bog'landi. Shoir serjilo ijodi bilan xalqimiz qalbiga kirib bordi. Erkin Vohidovning har bir she'rida yangicha dunyoni kashf etish mumkin. Chunki she'rlarini o'qisak, o'ziga xoslik, ya'ni biri ikkinchisini takrorlamaydigan davrning yorqin manzarasi, xalqning o'lmas madaniyatini, millatning go'zal qiyofasi to'la aks etadi. Shoir she'rlarida juda murakkab so'zlardan foydalanmagan, balki o'quvchiga juda oson tushunarli bo'lgan oddiy so'zlardan foydalangan. Hayotdagi oddiy holatdan chiroyli obrazlilik va badiiylik yaratib she'rlar yaratgan. Mazkur maqolada shoirning she'rlarida ifodalangan undalmalarning tahlili haqida gap boradi. Shoir she'rlarida vatanparvarlik, Vatanga, uning cheksiz kengliklariga muhabbat, ona yurtning yorug' kelajagiga ishonch mavzusi eng muhim mavzu bo'lgan va shunday bo'lib qoladi.

Undalma so'zlovchi nutqi qaratilgan shaxs, jonli va jonsiz predmetni ifodalashiga ko'ra kuchli stilistik vosita sanaladi. Undalmalar so'zlovchining tinglovchiga munosabatini ifodalab baho xarakteristikasi ottenkasi (ijobiy, salbiy, neytral, ko'tarinkilik, tantana kabilar)ga ega bo'ladi.

Undalmalar nutqiy muloqot jarayonida, badiiy matnlarda keng ishlatilib salbiy yoki ijobiy baho munosabatini ifodalashga xizmat qiladi. Undalmaning baho

ifodalash, his-tuyg'ular bayon eta olish ko'lamining kengligi yozuvchilarga badiiy asarlarida ulardan samarali foydalanish imkonini beradi. Nutqiy muloqot jarayonini badiiy matnlarda undalmalarning ishlatilishi bu esa fikrning asosli ekanligiga guvoh bo'lamiz.

Undalma nutqning turli ko'rinishlari, murojjaat, buyruq-chaqiriq, e'lonlarda ishlatiladi. Undalma gapning ayrim bo'laklari yoki butun gap mazmuniga aloqador bo'lib, gapning zarur qismlaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham u ayrim gap bo'laklari va gapning umumiy mazmuni bilan o'ziga xos grammatik aloqaga kirishadi. Ma'lum bir gapdan undalmaning chiqarilishi yoki hatto o'rnining o'zgartirilishi gapning umumiy mazmuniga ta'sir etadi, muallif aytmoqchi bo'lgan fikr anglashilmay qoladi. Undalmaning ajratilgan aniqlovchiga yaqin bo'lgan turida grammatik aloqaga kirishish xususiyati aniq ko'rinadi, chunki undalma ma'lum bir bo'lakning ma'nosini izohlaydi.

Undalmalar tuzilishiga ko'ra uch xil bo'ladi:

1. Yig'iq undalmalar. Yig'iq undalmalar yolg'iz bir so'zdangina tarkib topadi.
2. Yoyiq undalmalar. Yoyiq undalma o'ziga oid so'zlar bilan kengayib keladi. Undalmaga oid so'zlar aniqlovchilar yoki izohlovchilar sifat, sifatdosh, ot, olmosh so'z turkumlari orqali ifodalanadi.
3. Murakkab undalmalar quyidagicha shaklda bo'ladi: a) yolg'iz undov so'z bilan yoki undov so'z bilan barobar aniqlovchilar, izohlovchilar bilan birga kelishi mumkin. Bu holda kuchli hayajon ma'nosi ifodalanadi. Bu kabi turlarini deyarli shoir ijodida uchratishimiz mumkin.

Erkin Vohidov she'rlarida undalmalar qahramon ichki dunyosini ochib berishda, she'rning ta'sirchanlikini ta'minlash uchun ham qo'llanilgan.

Vatan, to tanda jonim bor,
Seningdirman, seningdirman,
Tanim xok o'lsa ham sen yor,
Seningdirman, seningdirman.

Bu misralardan shuni anglashimiz mumkinki, ya'ni insonning tug'ilib o'sgan joyi, har bir inson uchun qadrli va muqaddas hisoblangan Vatanga murojjaat qilingan. Bunda so'zlovchining nutqi vatanga qaratilgan bo'lib, vatanning naqadar ulug' ekanligini, hatto tanamizda jonimiz bor ekan vatan deya yonib yashashimiz haqida so'z ketgan. Bu she'rda undalmaning yig'iq undalma turidan

foydalangan. Erkin Vohidov she'rlarida ko'proq "vatan" so'zi undalma vazifasini bajarib kelgan. Bu ham shoir she'riyatining o'ziga xos qirrasini desak bo'ladi.

Tong nurisan, Vatan, qalbim osmonida,

Erking azal ajdodlarning armonida

Gap orasida yoki oxirida kelgan undalma gap bo'laklari intonatsiyasidan kam farqlanuvchi intonatsiya bilan aytiladi. Gap boshida kelgan undalmalar bilan alohida ton bilan, cho'zibroq talaffuz etiladi. Ayrim holarda undalma kuchli his - hayajonni ifodalab, ko'tarilgan intonatsiya bilan aytiladi va shunga ko'ra, undalmalardan so'ng undov belgisi qo'yiladi.

Ayrim hollarda undalmalar, ayniqsa she'riy asarlarda turli narsalar, ya'ni hayvonlar, qushlar va jonsiz narsalarning nomini bildirib kelgan so'zlar ham bo'lib keladi. Ayniqsa, Erkin Vohidov she'rlarida "Vatan" so'zi juda ko'p undalma bo'lib kelgan holatlarni ko'p uchratamiz. Bundan shuni ko'rishimiz mumkinki, vatan tushunchasi har shoirning bosh mavzusi bo'lishi tabiiy holdir. Lekin har bir yurak uni o'ziga xos kuyga solib kuylaydi. Erkin Vohidov ham "vatan" so'zini undalma qilib kelganda uni hech narsa bilan ta'riflash mumkin emasligini, hech bir o'xshashi yo'qligini, uni o'rnini hech narsa bosa olmasligini tarannum qilgan.

Yurtim, olis yo'lga chiqqan karvoning bor,

Karvoningga pospon- uyg'oq sarboning bor.

El dardida halovatsiz o'g'loning bor,

Shu insonga otilgan o'q menga tegsin.

Bu o'rinda shoirning yurtim deya yurtga qaratilgan undalmasida kuchli his - hayajon bilan aytilgan. Kishining diqqatini tortishi va beixtiyor o'yg'a tolshga chorlaydigan undalmadir. Bu yurtning har doim bizga tayanch bo'ladigan sarboni borligini tarannum qilgan.

Shoirning yana bir she'rida vatan mavzusidan chekinib, turli xil narsalarni undalma sifatida foydalangan va bu narsa she'rning qiymatini ham oshirgan.

Tushda ko'rdim dilbarimni,

Ey sabo, uyg'otmagil,

Olma bir dam vasl shavqin,

Qo'y, meni qo'zg'atmagil.

Shoir bu yerda odamdan boshqa maxluqot vakillarigan qaratilgan undalmalardan foydalangan. Bularga tulpor, ot, it, kapalak, oy, quyosh, yulduz,

samo, qush, yomg'ir, shamol va boshqalar kiradi. Bu she'rda shoir "sabo" ga murojaat qilgan. She'rning yanada emotsional-ekspressivlikni oshirish uchun ey undov so'zidan ham foydalangan. Undalmalar undov so'zlar bilan ifodalansa, undov so'zdan keyin hech qanday tinish belgisi ishlatilmaydi, balki undalmadan keyin qo'yiladi. "Ey" undov so'zi kishilarning diqqatini tortish uchun ishlatiladi. She'rda she'rning ta'sir kuchini oshirgan yana bir unsur bu sinonimlar (ma'nodosh) so'zlardir. Shoir she'rda shamol deb oddiygina qilib qo'ymasdan uning ma'nodoshini qo'llashni maqul ko'rdi. Bu ham shoir mahorati va she'rning imkoniyat darajasini oshirishga katta yordam beradi. Sinonimlar har bir so'zning eng go'zal ma'no jilolarini ochib berishga yordam beradigan vositadir. Shu bilan birga shamol so'zining sinonimlari yel, bod, janub, sabo, dovul, shurta, esin, nasim, shabboda, sarsar, izg'irin, tayfun, quyun, to'fon va bo'ron kabilar.

Shamol so'zining o'zi, aslida, shimoldan esgan yelni bildiradi. Lekin hozirgi o'zbek tilida bu so'z keng ma'noda ishlatilib kelmoqda.

Sabo so'zi she'riyatda ko'p ishlatiladi. Shu sababdan o'z shakl va ma'nosini o'zgartirmagan. Sharqdan esadigan yel sabo deb ataladi. Sabo – tong yeli degan fikr ham bor. Bu fikrning paydo bo'lishiga sabab tongda Sharqdan yel esib turgan.

Bitta shu undalma orqali juda ko'p ma'nolarni chiqarib keltirish mumkin. Ya'ni "sabo" so'zi orqali ko'chim hosil bo'lgan. Insonga xos xususiyatlarni narsalarga ko'chirish, ya'ni sabo so'zi orqali metaforik ko'chimni hosil qilgan. Bu bilan shoir ijodini ko'p qirrali desak bo'ladi. Chunki bir narsani ifodalash orqali turli ma'no nozikliklarini ham ifodalangan o'rinlarni uchratamiz.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Mahmudov N. O'qituvchi nutqi madaniyati.- T., 2007.
2. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo'ng'urov R., Rustamov H. O'zbek tili stilistikasi. -T.,1983.
3. Abdullaev A. O'zbek tilida ekspressivlikni ifodalash. Tosh., 1983.
4. Abdurahmanov G, SHOabdurahmonov SH, Xojiev A. O'zbek tili grammatikasi, "Fan", nashriyoti, Toshkent, 1996.
5. Mamajonov A., Mahmudov U. Uslubiy vositalar. – Farg'ona, 1996.
6. Ahmedova N. O'zbek tilida murojaat birliklarining semantik-konnotativ tadqiqi: Filol.fan.nom.diss...avtoref. -T.,2008.
7. Alibek Rustamov "So'z xususida so'z" asari 2-noyabr 2020-yil